

ภาพยสารวิลาสินีและภาพคั่นกะ
ตำราฉันทลักษณ์ไทยที่เขียนเป็นภาษาบาลี

ประคอง นิมมานเหมินท์

ภาพยสารวิลาสินี และ ภาพคั่นกะ เป็นชื่อตำราฉันทลักษณ์ที่มีมาแต่โบราณ ฉบับที่องค์การคำคุณุสภานำมาพิมพ์รวมอยู่ใน *ชุมนุมตำรากลอนฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ*^๑ นั้น เป็นภาษาบาลีแปลเป็นไทย ผู้เขียนคำอธิบายใน *สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน* ได้ชี้แจงว่า เดิมตำราฉันทลักษณ์ ๒ เล่มนี้แต่งเป็นภาษาสันสกฤต ผู้เชี่ยวชาญภาษาบาลีได้ถอดเป็นภาษาบาลี แล้วภายหลังมีผู้ถอดจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทยอีกต่อหนึ่ง^๒ อย่างไรก็ตาม ยังไม่เคยมีผู้ใดพบฉบับภาษาสันสกฤตเลย ฉบับตัวเขียนซึ่งมีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติกว่า ๑๐ ฉบับล้วนเป็นภาษาบาลี หรือภาษาบาลีแปลเป็นไทยทั้งสิ้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงกล่าวถึงความเป็นมาของภาพยสารวิลาสินีไว้อย่างสั้นๆ ในพระนิพนธ์คำนำหนังสือ *ชุมนุมตำรากลอนฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ* ว่า “เป็นหนังสือเก่า เข้าใจว่าจะมีมาแต่ครั้งกรุงเก่า แต่ทราบไม่ได้ว่าผู้ใดแต่ง” การแปลเป็นภาษาไทยนั้นก็ยังไม่มีปรากฏหลักฐานว่า ผู้แปลเป็นใคร และแปลตั้งแต่เมื่อไร โดยเหตุที่หนังสือจีนตามนี้ แอ่ถึงภาพยสารวิลาสินี ในการอธิบาย

^๑ พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกใน กติฉนุชลี ที่ระลึกในงานเกษียณอายุราชการ รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๔

^{**} อดีตหัวหน้าภาควิชา ภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ *ชุมนุมตำรากลอนฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ* กรุงเทพฯ: องค์การคำของคุรุสภา, ๒๕๑๙.

^๒ *สารานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๒* พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๓๙, หน้า ๑๑๒๔.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ลักษณะคำประพันธ์ประเภทกาพย์ยานีและกาพย์สุรางคนางค์ จึงอาจกล่าวได้ว่า
กาพย์สารวิลาสินี น่าจะแต่งขึ้นก่อนหนังสือ จินตามณี

บทความนี้ มีวัตถุประสงค์จะศึกษาลักษณะคำประพันธ์ ที่ปรากฏในตำรา
ฉันทลักษณ์ทั้งสองเล่ม โดยคาดหวังว่า การศึกษาจะช่วยให้ทราบถึงความเป็นมา
ของตำรา ๒ เล่มนี้ ตลอดจนเข้าใจถึงความเป็นมาของคำประพันธ์บางชนิดที่ใช้อยู่
ในวรรณคดีไทยด้วย เพื่อให้เข้าใจได้ง่าย จะแยกหัวข้อเสนอเป็น ๒ ประเด็น คือ
เนื้อหาของตำราฉันทลักษณ์ทั้งสองเล่ม และบทวิเคราะห์

เนื้อหาของตำราฉันทลักษณ์ทั้งสองเล่ม

๑. กาพย์สารวิลาสินี

เนื้อหาของตำราฉันทลักษณ์เล่มนี้แบ่งเป็น ๓ ส่วน คือ

๑.๑ บทประณามพจน์ ผู้แต่งกล่าวนมัสการพระรัตนตรัย ความตอนนี
แต่งเป็นฉันทวรรคละ ๘ คำ มีลักษณะคล้ายปฏฐมาวตฉันทน์ ดังขอยกมาให้ดูดังนี้

นมามี ดีทิ ทวารเหติ   ชินิ ไวหารทกฺขินิ
ทุทฺทสึ ปวริ รมุมิ   สัมมจยาปิ นริงฺคณิ

บทแปลเป็นภาษาไทยแต่งเป็นกาพย์ฉบับมีใจความดังนี้

ไตรทวาบทพระชินสีห์   ผจญบาป   อเนกมารโยธา
ฉลาดเห็นสรรพสรวรรพภาษา   นับได้อัษฎา   รสโลกยโวหาร

ข้าไหววันพรหมมตระการ   บริยัตติพิศาล   ทรทศทศธรรม
ไหว้วทังพระสงฆ์อรหันต์   นฤเกลศนรินันต์   นีราคม้วยมุลทิน

๑.๒. คำชี้แจงถึงความเป็นมาของการแต่ง ผู้แต่งชี้แจงว่าจะได้นำคำ
ประพันธ์ชนิดต่างๆซึ่ง “กาพย์อาจารย์” คืออาจารย์ผู้ประพันธ์ได้แต่งไว้มากมายนาน
แล้ว มาเสนอเป็นภาษามคธ เพื่อผู้ที่ยังขาดความรู้จะได้รู้และเข้าใจในลักษณะที่
งามไพเราะของคำประพันธ์ โดยเหตุที่บทประพันธ์ตอนหนึ่งมีความว่า สุพุทธिया

ทำให้ผู้เขียน ภาพยสารวิลาสินี ฉบับบรรณกถา ให้ความเห็นว่า ผู้แต่ง ภาพยสารวิลาสินี เป็นพระภิกษุนามว่า สุพุทธี ความใน ภาพยสารวิลาสินี มีว่า

ปุรา วุตตานี ภาพยานี	วิวิธานี พหุณีปี
ชนาน์ มนุทปญญาน์	น สาเชนตัจฉิต์ ยโต
มตฺ ปุพพาจริยาน์	นิสฺสาย ภาพยการิน์
ภาพยสารี อหฺ คสมมา	วิจินิตฺวา สมาสโต
ชนาน์ อวิญญาตาน์	มธุริ์ ภาพยลกขณ์
สุพุทธียา มโนหริ์	สิสิฏฺฐภาพยจิตรกั
เสฏฺฐลฺกขณสญฺโฆคั	ภาพยสารวิลาสินี
มาคฺธิกาย ภาสาย	ปวกฺขามิ สมาสโต

บทแปลเป็นภาษาไทยแต่งเป็นกาพย์ฉบับมีใจความดังนี้

ภาพยกลอนบุราณกระบิล	ขบวนอาจินต์	และมีอเนกานา
เพื่อถวายสัมฤทธิ์ปราถนา	แห่งชนนิกรา	อันญาณข้าเคลิ้มเขลา
ข้าซ้พุทธีสำเนา	ไตดีสรรค์เอา	ที่ภาพยจารย์
เลือกเอาแต่กลอนแก่นสาร	มากล่าวตำนาน	โดยมคธภาษา
พิจิตรนามคันธา	คัมภีรภาพมา	คือสารวิลาสินี
กอปด้วยลักษณะมี	ภาพยจรี	ตะสรหะสรทลวยเอาใจ
เพื่อให้ผู้เคลิ้มทราบใน	ลักษณพิไลย	มฤตุมภาพยเกลากลอน

น่าสังเกตว่า ผู้แต่งชี้แจงว่าตนจะเลือกสรรคำประพันธ์สำคัญที่ “ภาพยจารย์” ได้ประพันธ์ไว้แต่โบราณมากล่าวเป็นภาษามคธหรือภาษาบาลี

ผู้แต่ง ภาพยสารวิลาสินี ได้สรุปในตอนท้ายอีกครั้งหนึ่งว่า คำประพันธ์ที่นำมาอธิบายรวมทั้งสิ้นมี ๑๕ ชนิด และอวยพรให้ผู้สนใจแต่งคำประพันธ์ได้สำเร็จ มีปัญหาได้ลุล่วงถึงนิพพาน หากเกิดในยุคสมัย พระศรีอารียเมตไตรย์ก็ให้ได้บรรลุอรหัตต์

๑.๓. การอธิบายการแต่งคำประพันธ์ ผู้แต่งเริ่มด้วยการอธิบายเรื่องสระ ๘ เสียงและการสัมผัสสระซึ่งเกี่ยวเนื่องกัน สระ ๘ เสียงได้แก่ อะ อา อี อือ อุ อู เอ โอ คำอธิบายภาษาบาลียังคงใช้ฉันทันต์แต่ความแปลภาษาไทยเป็นโคลงสี่สุภาพ คำประพันธ์ที่อธิบายเรื่องสัมผัสสระนี้มีทั้งหมด ๔ บทด้วยกัน ในที่นี้จะยกมาให้ดูเพียง ๓ บท ดังนี้

อวณฺเณวณฺณวณฺณนา ยตถ จาเน มสฺสา โหนฺติ	จ เอโอการา สรววฺทยา ตตฺราสุํ นียมา สฺรา
ออิอุพฺรณฺหัง เอโอสองตัวชู เป็นแปดอักษรคู ต้องกันบรู๋ม้วย	อาอิอุ ใส่ด้วย คามิ สรมนฺบ จึงเรียกนิยมสฺว
อิเมหฺจฺจฺจฺราทีหิ ภาสฺนตฺเรน ฆาตพฺพํ	กาพฺยํ สมาสโต กตํ ตณฺจ กพฺยํ วิตถารโต
กาพฺยํใดทำด้วยนิ แต่แปดอักษรคว กาพฺยํนั้นเร่งยว ให้พิสฺตารหมัน	ยมสฺว เท่านั้น อยู่ข้าง รจนา แม่นแท้คำสยาม
อิเม อฺจฺจฺจฺรา ตตฺถ อณฺเณ ภาสํ สປณฺญา	อุปลกฺขิตมตา สทา วิตกฺกยนฺตุ ปณฺทิตา
อักษรแปดนี้แป คัมภีรกาพฺยหมาย ผู้มีปัญญาคว เป็นแบบเกลากลอนได้	มาตรา แม่นไว้ คิดไซ้ ทั่วสรรพภาษา

วารสารภาษาและวรรณคดีไทย

ต่อจากนี้เป็นการอธิบายฉันทลักษณ์ของคำประพันธ์ชนิดต่าง ๆ ๑๕ ชนิด พร้อมทั้งยกตัวอย่าง คือ วิชชุมาลี มหาวิชชุมาลี จิตรลดา มหาจิตรลดา สินธุมาลี มหาสินธุมาลี นันททนาย มหานันททนาย วชิรบันดี มหาวชิรบันดี พรหมคีติ มัณฑุกคติ ดุรงคราวี มหาดุรงคราวี และกากคติ

๒. กาพย์คันทนะ

เนื้อหาแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ

๒.๑. บทประณามพจน์ ผู้แต่งกล่าวนมัสการพระรัตนตรัยและชี้แจงว่าจะขอกล่าวถึง *กาพย์คันทนะ* ดังบทประพันธ์ภาษาบาลีและบทแปลภาษาไทยความว่า

วตถุคตยัม นมสฺสิตฺวา	นมิตฺพุพฺ วั สพฺพทา
รจยิสฺส สมาสเณ	กาพฺยคณฺโถติ นามกั
พระไตรรัตนรุ้งเรา	เรื่องวรรณ
ทรงพระคุณอนันต์	นั่นนี้
ขอบบหัตถ์ไคยมคัลล	ทุกเมื่อ
จักกล่าวกาพย์คันทนะซี	ชื่ออ้างออกนาม

๒.๒ คำอธิบายลักษณะคำประพันธ์ อธิบายลักษณะคำประพันธ์ ๕ ชนิด ได้แก่ คำประพันธ์ชื่อ ทิมปักข์ รัสสปักข์ ตรังคนที หรือ วชิราวดี มหาตรังคนที และทัศนิกา

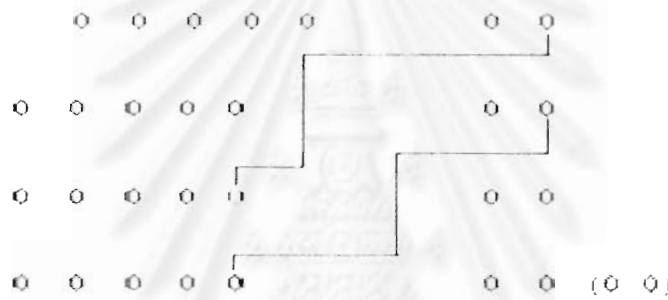
บทวิเคราะห์

คำประพันธ์ใน *กาพย์สารวิลาสินี* และ *กาพย์คันทนะ* รวม ๒๐ ชนิด ดังกล่าว เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับคำประพันธ์ที่ใช้อยู่ในวรรณคดีไทย อาจแบ่งออกได้เป็น ๕ ประเภท ดังนี้

๑. คำประพันธ์ที่มีลักษณะคล้ายโคลงในวรรณคดีไทย ได้แก่ คำประพันธ์ ๘ บทแรกใน *กาพย์สารวิลาสินี* และ ๒ บทแรกใน *กาพย์คันทนะ* อาจแบ่ง

ออกได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ ประเภทที่มีจำนวน ๒๘ คำใน ๑ บท ตรงกับโคลงสี่ดั้นในวรรณคดีไทย ใน *ภาพยสารวิลาสินี* มีอยู่ ๔ บท คือ คำประพันธ์ที่ชื่อ วิชชুমาลี จิตรลดา สินธุมาลี และนันททายี และใน *ภาพยคันถะ* มีอยู่ ๒ บท คือ คำประพันธ์ที่ชื่อ รัสสปักข์ และทีฆปักข์ และอีกประเภทหนึ่งมีจำนวนคำ ๓๐ คำใน ๑ บท ตรงกับโคลงสี่สุภาพในวรรณคดีไทย ใน *ภาพยสารวิลาสินี* มีอยู่ ๔ บท คือ คำประพันธ์ที่ชื่อ มหาวิชชুমาลี มหาจิตรลดา มหาสินธุมาลี และมหานันททายี คำประพันธ์ทั้ง ๑๐ บทนี้ กำหนดลักษณะการส่งสัมผัสต่างๆ กัน ดังนี้

๑.๑ วิชชুমาลี และมหาวิชชুমาลี กำหนดการสัมผัส ๒ แห่ง คือ คำที่ ๗ กับคำที่ ๑๔ และคำที่ ๑๔ กับคำที่ ๒๖ เหมือนกัน คำประพันธ์สองชนิดนี้ต่างกันที่ มหาวิชชুমาลีมีจำนวนคำในวรรคที่ ๒ ของบาทที่ ๔ เพิ่มอีก ๒ คำ ดังแผนผังต่อไปนี้

ผู้แต่ง *ภาพยสารวิลาสินี* ให้คำอธิบายตำแหน่งการส่งสัมผัสเป็นฉันทภาษาบาลีมีใจความดังนี้

สตตเมกุนวิสาย	จิตา ทุเว สรา समा
จตุทลเม ฉวิสาย	จิตา ทุเว สรา समा
ยสุมิ ลกขณมิติญเจ	วิชชুমาลีติ สา มตา

บทแปลภาษาไทยเป็นโคลงมีใจความว่า

วารสารภาษาและวรรณคดีไทย

สรวเจ็ดและสิบเก้า	ถูกกัน
สิบสี่สิบหกผ่น	ต่างต้อง
ภาพยี่ได้มีลักษณะอัน	ดูจว่า มานี้
ปราชญ์ก็กล่าวพจน์พร้อม	ชื่อวิชขุมาลี

ผู้แต่ง ภาพยี่วารวิลาสินี ได้ยกตัวอย่างเป็นบทประพันธ์ภาษาบาลี ดังนี้

วิจิตรเลขปาทา	มุนินท ชเนติ เต
อภิวนุทิตา จนตุ	มยุห้ว สีเส สทา

คำประพันธ์บทนี้นำมาจัดวรรคตอนใหม่จะเห็นว่า มีรูปแบบตรงกับโคลงต้น
ในวรรณคดีไทย ดังนี้

ตัวอย่างคำประพันธ์ชื่อ วิชขุมาลี

วิจิตรเลข ปาทา	มุนินท ชเนติ เต
อภิวนุทิตา จนตุ	มยุห้ว สีเส สทา

บทแปลภาษาไทยมีใจความดังนี้

ข้าแต่พระพุทธเกล้า	มุนินทร์
ลายลักษณ์พระบาท	วิจิตร
ชนนิกรไหว้อาจิณ	คีนค้ำ
ตั้งกระหม่อมข้านิตย	เท่ามรณ

ตัวอย่างคำประพันธ์ชื่อ มหาวิชขุมาลี

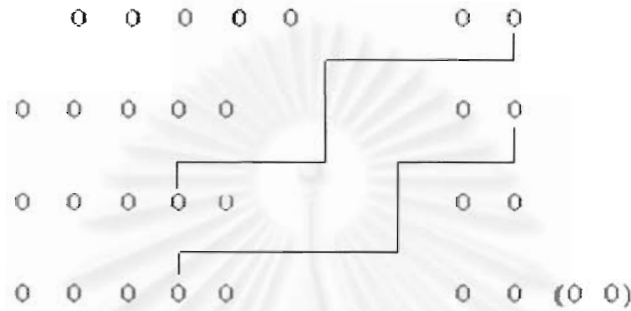
วิจิตรเลขปาทา	มุนินท ชเนติ เต
อภิวนุทิตา จนตุ	มยุห้ว สีเส สทา ฐว

ข้าแต่พระพุทธเกล้า	มุนินทร์
ลายลักษณ์พระบาท	วิจิตร
ชนนิกรไหว้อาจิณ	คีนค้ำ

ตั้งกระหม่อมข้านิดย้

ต่อเท่าเมื่อมรณ

๑.๒ จิตรลดาและมหาจิตรลดา กำหนดการส่งสัมผัส ๒ แห่ง คือ คำที่ ๗ กับคำที่ ๑๘ และคำที่ ๑๔ กับคำที่ ๒๕ คำประพันธ์ ๒ ชนิดนี้ต่างกันว่า มหาจิตรลดา มีคำเพิ่มในวรรคที่ ๒ ของบาทที่ ๔ อีก ๒ คำ ดังแผนผังและตัวอย่างที่แปลเป็นภาษาไทย ดังต่อไปนี้

ตัวอย่างคำประพันธ์ชื่อ จิตรลดา

พระจันทร์เพ็งแผ้ว	สรทกาล
ชช่วงโชติพรายงาม	รุ่งฟ้า
ให้คนขึ้นบานนิตย	ทุกหมู่
รัศมีเรืองกล้าแหล่ง	เวหา

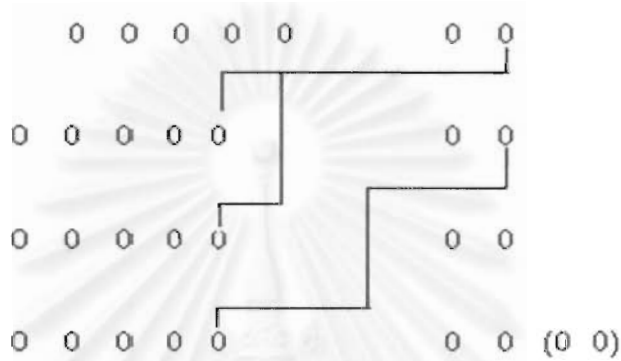
ตัวอย่างคำประพันธ์ชื่อ มหาจิตรลดา

พระจันทร์เพ็งแผ้ว	สรทกาล
ชช่วงโชติพรายงาม	รุ่งฟ้า
ให้ชนขึ้นบานนิตย	ทุกหมู่
รัศมีเรืองกล้าแหล่ง	แห่งห้องเวหา

วารสารภาษาและวรรณคดีไทย

๑.๓ สินธุมาลีและมหาสินธุมาลี กำหนดการส่งสัมผัสตรงกับวิชชุมาลีและมหาวิชชุมาลี แต่ในการส่งสัมผัสระหว่างคำที่ ๗ กับคำที่ ๑๙ นั้น เพิ่มการส่งสัมผัสที่คำที่ ๑๒ คำประพันธ์ ๒ อย่างนี้ต่างกันที่มหาสินธุมาลีมีคำเพิ่มในวรรคที่ ๒ บาทที่ ๔ อีก ๒ คำ ดังแผนผังและตัวอย่างที่แปลเป็นภาษาไทยต่อไปนี้

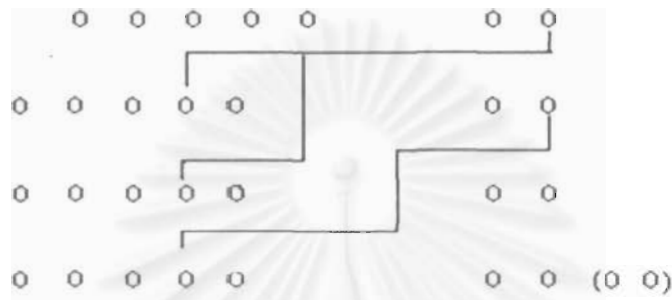
ตัวอย่างคำประพันธ์ชื่อ สินธุมาลี

ข้าแต่พระพุทธเจ้า	ใจปราชณีย์
รัศมีองค์โอภาส	รุ่งฟ้า
พระสุรเสียงเพราะฉลาด	โลมโลก
สัตบุรุษทั่วหล้า	ชมนิตย์

ตัวอย่างคำประพันธ์ชื่อ มหาสินธุมาลี

ข้าแต่พระพุทธเจ้า	ใจปราชณีย์
รัศมีองค์โอภาส	รุ่งฟ้า
พระสุรเสียงเพราะฉลาด	โลมโลก
สัตบุรุษทั่วหล้า	ชมนิตย์ชื่อธรรม

๑.๔ นันททนายและมหานันททนาย กำหนดการส่งสัมผัสดตรงกับจิตรลดา และมหาจิตรลดา แต่ในการส่งสัมผัสระหว่างคำที่ ๗ กับคำที่ ๑๘ นั้น เพิ่มการส่งสัมผัสที่คำที่ ๑๑ คำประพันธ์ ๒ ชนิดนี้ต่างกันที่มหานันททนายเพิ่มคำในวรรคที่ ๒ ของบาทที่ ๔ อีก ๒ คำ ดังแผนผังและตัวอย่างคำประพันธ์ที่แปลเป็นภาษาไทยต่อไปนี้

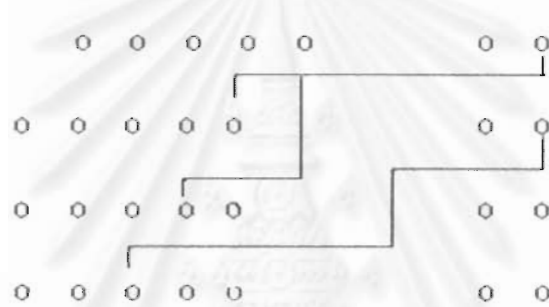
ตัวอย่างคำประพันธ์ชื่อ นันททนาย

พระสุริยทรงเดช	เสด็จนาย
หาหนพรายพรายเรื่อง	รุ่งเจ้า
ปทุมิกรผายกลีบ	รสคลี่
เฉกพระพุทเจ้า	เดือนโลก

ตัวอย่างคำประพันธ์ชื่อ มหานันททนาย

พระสุริยทรงเดช	เสด็จฉาย
หาวหนพรายพรายเรือง	รุ่งเร้า
ปทุมิกรผายกลีบ	รสคลี่
เฉกพระพุทธรเจ้า	เดือนโลกให้เห็นธรรม

๑.๕ ทิชฌนิกข์ คำประพันธ์บทแรกใน กาพย์คันถะ ผู้แต่งอธิบายลักษณะการส่งสัมผัสว่า คำที่ ๗ ในบาทที่ ๑ ส่งสัมผัสกับคำที่ ๕ ในบาทที่ ๒ และคำที่ ๔ ในบาทที่ ๓ และระหว่างคำที่ ๗ ในบาทที่ ๒ กับคำที่ ๓ ในบาทที่ ๔ ดังแผนผังและตัวอย่างคำประพันธ์ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยต่อไปนี้

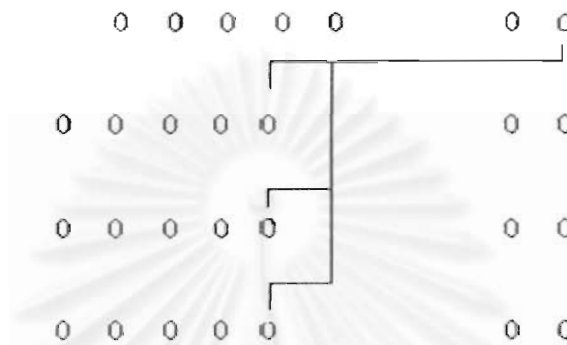

ตัวอย่างคำประพันธ์ชื่อ ทิชฌนิกข์

หญิงขำดำเกลี้ยงยั้ง	มีสี
ธรรมอื่นเทียมชนิดี	ไปได้
คำชาวนุรีไพ	เราะพ่อ
สัตว์สบใกล้สีหฬี	หลบแสง

ฉบับปีที่ ๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๐

๑.๖ รัสสิกข์ คำประพันธ์บทที่ ๒ ใน *กาพย์คันถะ* แต่งอธิบายลักษณะการส่งสัมผัสว่า คำที่ ๗ ในบาทที่ ๑ ส่งสัมผัสกับคำที่ ๕ ในบาทที่ ๒, ๓ และ ๔ ดังแผนผังและตัวอย่างคำประพันธ์ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยต่อไปนี้

ตัวอย่างคำประพันธ์ที่ชื่อ รัสสิกข์

คชพลายหลงเล่ห์ช้าง	ฟังลวง
ละเพื่อนฝูงทั้งปวง	ป่าไม้
ติดบาศต่อกามขวง	เคี่ยมราค
ถึงทุกข์หวดงวงหว้าง	เงอเศร้าซึมมัน

คำประพันธ์ทั้ง ๑๐ ชนิดที่กล่าวมานี้ จำนวนคำและการส่งสัมผัสมีลักษณะคล้ายคลึงกับโคลงสี่ดั้นและโคลงสี่สุภาพที่ใช้อยู่ในวรรณคดีไทย ต่างกันที่โคลงจะกำหนดจังหวะหรือวรรคตอนและตำแหน่งวรรณยุกต์เอกโทด้วย คำประพันธ์ทั้ง ๑๐ บทนี้ไม่ได้กำหนดวรรณยุกต์เอกโท ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะผู้แต่ง *กาพย์สารวิลาสินี* และ *กาพย์คันถะ* อธิบายและยกตัวอย่างเป็นภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาที่ไม่มีวรรณยุกต์ และโดยเหตุที่ *กาพย์สารวิลาสินี* และ *กาพย์คันถะ* เป็นตำราฉันทลักษณ์ที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่พบ การกำหนดตำแหน่งการส่งสัมผัสในตำรา ๒ เล่มนี้ มีอิทธิพลต่อแนวความคิดของนักวรรณคดีไทยในสมัยต่อมา ๒ ประการ คือ

๑. แนวความคิดว่าคำประพันธ์ประเภทโคลงของไทยมีที่มาจากตำราฉันทลักษณ์ ๒ เล่มนี้

๒. แนวความคิดว่าโคลงไทยในยุคแรกนั้นบังคับแต่สัมผัส การบังคับตำแหน่งวรรณยุกต์เอกโทเกิดขึ้นภายหลัง ดังพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

“โคลงโบราณสังเกตว่าท่านไม่สู้จะจำกัดเอกโทนัก เพราะฉะนั้นน่าจะเป็นของที่จำกัดกันขึ้นในชั้นหลัง ๆ เป็นเครื่องประดับให้เพราะขึ้นบ้างเท่านั้น ... ข้อสำคัญในการแต่งโคลงโบราณก็มีแต่เพียงวางสัมผัสให้ถูกแบบเท่านั้นเป็นพอ”^๓

นายชนิด อยู่โพธิ์ ได้สนับสนุนพระบรมราชาธิบายนี้ และอธิบายเพิ่มเติมว่า การบังคับคำเอกคำโทน่าจะเกิดขึ้นเมื่อมีการกำหนดใช้เครื่องหมายวรรณยุกต์แล้ว^๔

จากการศึกษาวิวัฒนาการของคำประพันธ์ประเภทโคลง โดยศึกษาจากวรรณคดีท้องถิ่นต่าง ๆ^๕ ผู้เขียนพบว่า วรรณคดีที่แต่งเป็นโคลงที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่พบขณะนี้คือ วรรณคดีล้านนาเรื่อง *อุสาบารส* ซึ่งน่าจะแต่งขึ้นในช่วงประมาณ

^๓ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบรมราชาธิบายในการประพันธ์และ ฯลฯ กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณสุภา, ๒๕๑๗, หน้า ๑๐ และ ๑๒.

^๔ ชนิด อยู่โพธิ์ การสืบสาวราวเรื่องกาพย์ กลอน โคลง ฉันทน์ กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๑๗, หน้า ๕๐.

^๕ ดูรายละเอียดใน ประคอง นิมมานเหมินท์ มหากาพย์เรื่องท้าวบาเจือง: การศึกษาเชิงวิเคราะห์ วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐, หน้า ๒๒๘-๒๘๒.

ฉบับปีที่ ๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๐

พ.ศ.๑๙๐๐ (สำนวนนี้ นายสิงฆะ วรรณสัยปรีวรรตเป็นอักษรไทยปัจจุบันเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙) โคลงที่ใช้ในวรรณคดีเรื่องนี้มีลักษณะเป็นโคลงตัน โดยทั่วไปมีจำนวนคำ ๒๘ คำ แต่บางบทอาจมีมากกว่านี้เล็กน้อย ที่น่าสังเกตก็คือ มีการกำหนด ตำแหน่งวรรณยุกต์เอกโทแล้ว แต่มีความยืดหยุ่น ตำแหน่งเอกและโทอาจสลับที่กันได้ การสัมผัสสระระหว่างบาทพบน้อยมาก จนอาจกล่าวได้ว่า สัมผัสไม่ได้เป็น ลักษณะบังคับของโคลงในสมัยนั้นเลย นอกจากนี้ ผู้เขียนยังพบว่า โคลงที่ใช้ใน วรรณคดีกลอนอ่านของอีสานล้านช้างส่วนใหญ่ก็มีลักษณะเช่นเดียวกันนี้ การศึกษาวิวัฒนาการของคำประพันธ์ประเภทโคลงทำให้ผู้เขียนได้ข้อสรุปว่า คำ ประพันธ์ประเภทโคลงในยุคแรกๆ น่าจะมีรูปแบบ ดังนี้

๑. เป็นโคลงตัน
๒. จำนวนคำวรรคละ ๗ คำ แต่ไม่ถึงกับตายตัว อาจมีมากกว่า ๗ คำ
๓. เน้นจังหวะและตำแหน่งเสียงวรรณยุกต์เอกโท
๔. ไม่กำหนดตำแหน่งสัมผัสสระระหว่างบาท

แม้ว่า คำเอก คำโท ที่ปรากฏในโคลงเรื่อง อุสาবারส จะแสดงให้เห็นว่า ที่เรียกว่า คำเอก คำโท นั้นมีความสัมพันธ์กับรูปวรรณยุกต์ แต่ผู้เขียนเห็นว่า การ กำหนด เอก โท ในโคลงแต่เดิมนั้นน่าจะกำหนดด้วยเสียงวรรณยุกต์มากกว่ารูป โดยพิจารณาจากข้อเท็จจริงต่อไปนี้

๑. ในกลุ่มชนชาติไทยที่ไม่มีตัวอักษรใช้ก็มีคำประพันธ์ประเภทที่กำหนด เสียงวรรณยุกต์
๒. ในกลุ่มชนชาติไทยบางกลุ่มในสมัยโบราณ มีตัวอักษรใช้ก็จริง หากมี แต่พยัญชนะและสระ ไม่มีเครื่องหมายวรรณยุกต์
๓. ในการขับลำนำเพลงพื้นบ้านโดยใช้ปฏิภาณ ฟ่อเพลงแม่เพลงบางคน อ่านหนังสือไม่ออก แต่สามารถขับลำนำซึ่งเป็นคำประพันธ์ท้องถิ่นที่กำหนด ตำแหน่งวรรณยุกต์ได้อย่างคล่องแคล่ว แสดงว่าเรียนรู้และแต่งคำประพันธ์โดย คำนึงถึงเสียงวรรณยุกต์มากกว่ารูป

การกำหนดตำแหน่งคำเอกคำโทด้วยรูปวรรณยุกต์ จึงเป็นเรื่องที่น่าจะเกิดภายหลัง โดยเฉพาะเมื่อมีการเรียบเรียงกฎเกณฑ์เป็นตำราขึ้น ดังจะเห็นได้จากคำอธิบายเรื่องโคลงในหนังสือ *จินตามณี* ซึ่งนอกจากมีแผนผังแสดงตำแหน่งวรรณยุกต์เอกโท โดยแสดงรูปวรรณยุกต์แล้ว คำอธิบายก็เน้นเรื่องรูปวรรณยุกต์ โดยเปรียบเทียบวรรณยุกต์โทเป็นพระจันทร์ วรรณยุกต์เอกเป็นพระอาทิตย์ พร้อมทั้งห้ามใช้รูปวรรณยุกต์เอกในที่คำโท และห้ามใช้รูปวรรณยุกต์โทในที่คำเอก กำหนดว่าคำสุภาพซึ่งได้แก่คำที่ไม่บังคับวรรณยุกต์มีอยู่ ๑๙ คำ วรรณยุกต์โทซึ่งเปรียบเหมือนพระจันทร์มี ๔ แห่ง และวรรณยุกต์เอกซึ่งเปรียบเหมือนพระอาทิตย์มี ๓ แห่ง ดังนี้

สิบเก้าเสวยภาพแก้ว	กรองสนธิ์
จันทร์มณฑลกล	สี่ถวน
พระสุริยเสด็จดล	เจ็ดแห่ง
แสดงว่าครุโคลงล้วน	เศษสร้อยมีสอง
ที่พินทุโธนั้นอย่า	พินทุ เอกนา
บขอบอย่าควรวิล	ใส่ไว้
ที่พินทุเอกอย่าจิน	ดาใส่ โทนา
แม้มีไม้	เอกไม้โทควร ^๖

เมื่อมีการวางระเบียบแบบแผนไว้เป็นลายลักษณ์อักษรเช่นนี้แล้ว ก็ทำให้ยึดถือเป็นกฎอย่างเคร่งครัด ในระยะต่อมาถึงกับกำหนดเรื่อง เอกโทษ โทโทษ เมื่อไม่สามารถจะหาคำที่มีรูปวรรณยุกต์ตรงตามตำแหน่งได้

โดยเหตุที่โคลงในวรรณคดีไทยในยุคแรกมีรูปแบบคล้ายคลึงกับคำประพันธ์ใน *กาพย์สารวิลาสินี* และ *กาพย์คันทนะ* เฉพาะในด้านจำนวนคำ คือมี

^๖ จินตามณีเล่ม ๑-๒ กับบันทึกเรื่องหนังสือจินตามณีและจินตามณีฉบับพระเจ้าบรมโกศ กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๒, หน้า ๕๗, ๕๘ และ ๖๖

๒๘ คำ เท่ากับคำประพันธ์บางบทในตำราฉันทลักษณ์ดังกล่าว แตกต่างกันที่โคลง
ในยุคแรก ให้ความสำคัญแก่การกำหนดตำแหน่งวรรณยุกต์และไม่เน้นบังคับสัมผัส
เลย จึงอาจสรุปความสัมพันธ์ของ กาพย์สารวิลาสินี และ กาพย์คันทะ กับคำ
ประพันธ์ประเภทโคลงของไทยได้ดังนี้

๑. คำประพันธ์ใน กาพย์สารวิลาสินี และ กาพย์คันทะ ไม่ใช่ที่มาของคำ
ประพันธ์ประเภทโคลงของไทย โคลง น่าจะเป็นคำประพันธ์ดั้งเดิมของชนเผ่าไทซึ่งมี
มานานแล้ว ผู้แต่ง กาพย์สารวิลาสินี และ กาพย์คันทะ เขียนกฎเกณฑ์การแต่งคำ
ประพันธ์ดังกล่าวขึ้น โดยสรุปจากรูปแบบของโคลงไทย และโดยเหตุที่เขียนเป็น
ภาษาบาลีจึงไม่ได้แสดงลักษณะบังคับทางวรรณยุกต์

๒. กาพย์สารวิลาสินี และ กาพย์คันทะ น่าจะแต่งขึ้นเมื่อโคลงมีสัมผัส
สระเป็นลักษณะบังคับที่เพิ่มขึ้นแล้ว ผู้แต่งจึงได้กล่าวถึงตำแหน่งของสัมผัสสระ
และนำเอาสัมผัสสระไปใช้ในตัวอย่างคำประพันธ์ภาษาบาลีทั้งๆ ที่ตามปรกติคำ
ประพันธ์ภาษาบาลี ไม่เคยกำหนดลักษณะสัมผัสสระเป็นข้อบังคับเลย

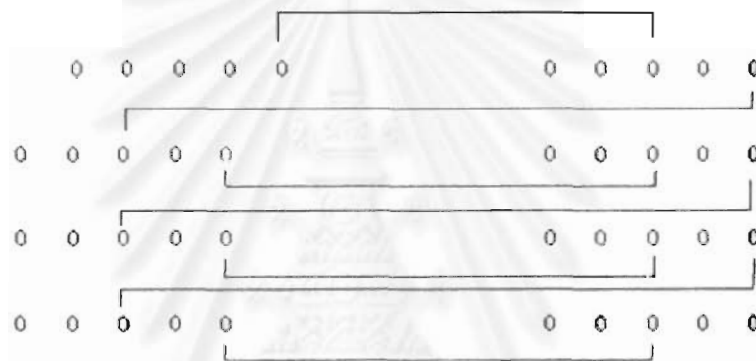
๓. กาพย์สารวิลาสินี น่าจะแต่งขึ้นเมื่อโคลงวิวัฒนาการจากโคลงสี่ด้นมา
เป็นโคลงสี่สุภาพแล้ว คำประพันธ์ใน กาพย์สารวิลาสินี จึงแบ่งออกตามจำนวนคำ
ได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มที่มี ๒๘ คำตรงกับโคลงสี่ด้น และกลุ่มที่มี ๓๐ คำตรงกับ
โคลงสี่สุภาพ

๔. โคลงที่ปรากฏในวรรณคดีของชนชาติไทในยุคแรกๆ เช่น มหากาพย์
เรื่องท้าวบวเจือง ไม่ได้กำหนดตำแหน่งสัมผัสตายตัว การส่งสัมผัสระหว่างบาทมี
ลักษณะยืดหยุ่นมาก เช่น คำที่ ๗ ในบาทที่ ๑ อาจส่งสัมผัสกับคำที่ ๑,๒,๓,๔ หรือ
๕ คำใดคำหนึ่งในบาทที่ ๓ และคำที่ ๗ ในบาทที่ ๒ ก็อาจส่งสัมผัสกับคำที่
๑,๒,๓,๔ หรือ ๕ คำใดคำหนึ่งในบาทที่ ๔ เป็นต้น การแบ่งประเภทคำประพันธ์
ตามตำแหน่งสัมผัสใน กาพย์สารวิลาสินี และ กาพย์คันทะ ออกเป็นวิชขุมาลี สินธุ
มาลี จิตรลดา นันททายี ทิฆัมภ์และรัสสภ์กษ จึงน่าจะเป็นการตั้งกฎเกณฑ์ขึ้น
จากลักษณะสัมผัสแบบต่างๆ ที่มีใช้อยู่ในขณะนั้น การตั้งกฎเกณฑ์เช่นนี้ตลอด

จนถึงความนิยมใช้ตำแหน่งสัมผัสเพียงบางแบบ น่าจะมีส่วนทำให้เกิดลักษณะ บังคับตำแหน่งสัมผัสตายตัวในโคลงยุคต่อมา

๒. คำประพันธ์ที่มีลักษณะคล้ายร้อยในวรรณคดีไทย ได้แก่ คำประพันธ์บทที่ ๙ และ ๑๐ ใน กาพย์สารวิลาสินี คำประพันธ์บทที่ ๙ ชื่อว่า วชิรบันตี ในบทแปลเป็นภาษาไทยแปลไว้ว่า มีระเบียบคำประหนึ่งว่าระเบียบแก้ววิเชียรมีข้อกำหนดด้านตำแหน่งการสัมผัสและจำนวนคำในแต่ละบาทว่าคำที่ ๕ สัมผัสกับคำที่ ๘, คำที่ ๑๐ กับคำที่ ๑๓, คำที่ ๑๕ กับคำที่ ๑๘, คำที่ ๒๐ กับคำที่ ๓๓, คำที่ ๒๕ กับคำที่ ๒๘, คำที่ ๓๐ กับคำที่ ๓๓, คำที่ ๓๕ กับคำที่ ๓๘ และกำหนดว่าบาทหนึ่งมี ๑๐ คำ แบ่งเป็น ๒ กลอนหรือ ๒ วรรค และ ๔ บาทเป็น ๑ บท อาจเขียนเป็นแผนผัง ดังนี้

ตัวอย่างคำประพันธ์ภาษาบาลี

สุตต์ ตาโณภิกขุโธ รมเม
 วรเสาวี สุวสี สดถา
 ภควา วิโร อรโห มํ ตวั
 สชนํ จิตเตน ทิเน ปาตุ

คำประพันธ์ภาษาบาลีบทนี้ แยกวรรคตอนใหม่วรรคละ ๕ คำจะมีรูปแบบคล้ายร้อยโบราณ ดังนี้

สุสดิ์ ตาโณ	ภิกุทุโธ ฌมุเม
วรสเ วาวี	สุวสี สตุถา
ภควา วีโร	อรโห มั ตูว์
สชนั จิตเต	น ทิเน ปาตุ

บทแปลเป็นภาษาไทยให้ตัวอย่างซึ่งเกินมา ๑ วรรคและบางวรรคมีมากกว่า ๕ คำ ดังนี้

ข้าแต่พระมีพระภาคย์	พระมากแผ้วบาย
ที่พึงทราบสัตบุรุษ	เป็นสัมพุทธบรรณาน
เสวยนฤพานอันดิยะ	ชาณุพระระทั่งห้า
สั่งสอนหล้าวันันดร	จงวัชัรสรพสัตว์
ด้วยมหาการุญ	

คำประพันธ์บทที่ ๑๐ มีชื่อว่า มหาวชิรปันตี แปลว่า มีระเบียบคำประหนึ่งว่าระเบียบแก้ววิเชียรอันใหญ่ มีลักษณะคล้ายคลึงกับคำประพันธ์ในบทที่ ๙ ผิดกันแต่เพียงมหาวชิรปันตีมีจำนวนคำเพิ่มขึ้นอีก ๑ คำในวรรคที่ ๒ รวม ๑ บาท มี ๑๑ คำ ทำให้ตำแหน่งสัมผัสในวรรคที่ ๒ เลื่อนไปจากเดิมอีก ๑ คำ กำหนดตำแหน่งการส่งสัมผัสดังนี้ คำที่ ๕ สัมผัสกับคำที่ ๙, คำที่ ๑๑ กับคำที่ ๑๔, คำที่ ๑๖ กับคำที่ ๒๐, คำที่ ๒๒ กับคำที่ ๒๕, คำที่ ๒๗ กับคำที่ ๓๑, คำที่ ๓๓ กับคำที่ ๓๖, คำที่ ๓๘ กับคำที่ ๔๒ โปรดสังเกตการส่งสัมผัสในตัวอย่างคำประพันธ์ที่แต่งเป็นภาษาบาลี ดังนี้

ติภเว สาโร วรรคโณภาสี
สุริจึ โมกษั วรรตริ ลทฐา
ภควา วีโร ปฏิวิทุโธ ฌมุเม

ติงเวกคุด อมตท วนเท

บทแปลเป็นภาษาไทยให้ตัวอย่างดังนี้

แดนเกล้าเจ้าไตรภพ	พระคุณตระหลบชัชวาล
ได้นฤพานประเสริฐ	ภาคยอันเลิศทรงเพียร
มีพระเกียรติอนันต์	ตรัสแก่ธรรม์สรวลละ
ข้าไหว้พระจอมมูณ	ผู้ให้นฤพานยิ่งไตรภพ

คำประพันธ์ที่เรียกว่า วชิรบันตี และ มหาวชิรบันตี นี้ เมื่อเปรียบเทียบกับรูปแบบกับคำประพันธ์ของไทยแล้ว จะเห็นว่าคล้ายคลึงกับคำประพันธ์ชนิดอย่างมากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ร่ายโบราณ ซึ่งเป็นคำประพันธ์ที่พบในวรรณคดีไทยถิ่นต่างๆ ได้แก่ วรรณคดีอีสาน ล้านนา ทักษิณ ตลอดจนวรรณคดีล้านช้าง ไทลื้อในสิบสองพันนา และไทเขินในประเทศพม่า เป็นต้น และปรากฏทั้งในวรรณคดีลายลักษณ์และวรรณคดีมุขปาฐะ ร่ายโบราณปรากฏในวรรณคดียุคแรกๆ ของภาคกลาง เช่น *โองการแข่งน้ำ* ในวรรณคดีล้านนา เช่น ใน *คำสอนพญามังราย* นอกจากนี้ยังพบทั่วไปในวรรณกรรมมุขปาฐะที่ใช้ในพิธีกรรมต่างๆ เช่น บทเรียกขวัญ คำเวททาน คำอวยพรในประเพณีสงกรานต์ และพบในวรรณคดีของไทยขึ้นหลายเรื่องด้วย

ที่น่าสังเกตก็คือ ร่ายโบราณที่ใช้อยู่ในวรรณคดีไทยและวรรณคดีไทเขินนั้น ไม่บังคับตำแหน่งสัมผัสสระตายตัว ปรกติคำสุดท้ายในวรรคหน้าจะส่งสัมผัสไปยังคำใดคำหนึ่ง ตั้งแต่คำที่ ๑ จนถึงคำก่อนสุดท้ายในวรรคถัดไป ส่งสัมผัสกันต่อไปเรื่อยๆ เช่นนี้ นอกจากนี้ จำนวนคำในวรรคก็ไม่ตายตัว อย่างไรก็ดี การกำหนดว่า ๔ บาท เป็น ๑ บทนั้น ปรากฏในคำอธิบายในบทแปลภาษาไทย ซึ่งมีผู้เรียบเรียงขึ้นในภายหลัง ในภาษาบาลีไม่ได้กำหนดไว้เลย กำหนดแต่ตำแหน่งสัมผัสสระเท่านั้น ดังขอยกข้อกำหนดของคำประพันธ์ชื่อ วชิรบันตี มาประกอบการพิจารณา ดังนี้

ปญจอฎฐสุ สรา เทว	ทสเตรส เม ทูเว
ปณฺดรสอฎฐารส	จาเนสฺ เทว สรา สฺมา ฯ
วิสเตวีสฎฐจาเนสฺ	เทว สรา สฺมกา ลียฺ
ปยจวีสอฎฐารส	จาเนสฺ เทว สรา สฺมา
ติสเตตติ สฎฐจาเนสฺ	เทว สรา สฺมกา ลียฺ
ปยจติ สอฎฐติ ส	จาเนสฺ เทว สรา สฺมา
ยสมิ ลกฺขณมิตฺยเจ	วชิรปฺนตี นาม สฯ ฯ

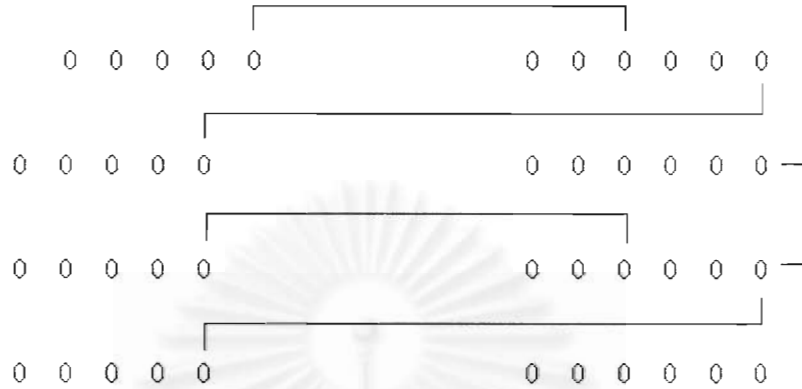
การที่ร่ายโบราณไม่ได้กำหนดจำนวนคำในวรรคตายตัว ตำแหน่งสัมผัสก็ยืดหยุ่น ทั้งยังสามารถจะจบบทเมื่อไรก็ได้ จึงเหมาะที่จะใช้ในวรรณกรรมมุขปาฐะ โดยเฉพาะในพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งนอกจากจะมีตัวบทที่สืบทอดมาแต่โบราณแล้ว ยังมีการแต่งเสริมโดยใช้ปฏิภาณแต่งขึ้นสดๆ ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ด้วย

โดยเหตุที่คำประพันธ์ในภาษาบาลีสันสกฤตไม่นิยมบังคับสัมผัสสระ กำหนดแต่จำนวนคำจึงหวั่นเสียงหน้าเบา จึงอาจเป็นไปได้ว่า คำประพันธ์ที่ชื่อว่า วชิรปนต์ กิติ มหาวชิรปนต์ กิติ เป็นคำประพันธ์ที่ผู้แต่ง กวฬยสารวิลาสินี คิดขึ้น โดยอาศัยรูปแบบของคำประพันธ์ประเภทร่ายของไทยซึ่งมีมาแต่เดิม ผู้แต่ง กวฬยสารวิลาสินี ได้เปลี่ยนแปลงลักษณะที่ยืดหยุ่นทั้งในด้านจำนวนคำ ตำแหน่งการส่งสัมผัสสระและการจบบทให้แน่นอนตายตัวขึ้น

๓. คำประพันธ์ที่ตรงกับกาวฬยในวรรณคดีไทย มี ๒ ประเภท กล่าวคือ

๓.๑ คำประพันธ์ที่คล้ายคลึงกับกาวฬยยานี ได้แก่คำประพันธ์บทที่ ๑๑ ใน กวฬยสารวิลาสินี ซึ่งมีชื่อว่า พรหมคีติ ในบทแปลภาษาไทยให้ความหมายไว้ว่า มีเสียงขับอันไพเราะ และคำประพันธ์บทที่ ๓ ใน กวฬยคันทะ ซึ่งชื่อว่า ดรังคนที หรือ วชิราวดี ในบทแปลภาษาไทยให้ความหมายว่า มีระเบียบคำเช่นกับด้วยคลื่นในแม่น้ำ กำหนดจำนวนคำและตำแหน่งสัมผัส ดังนี้

บาทหนึ่งมี ๑๑ คำ คำที่ ๕ สัมผัสกับคำที่ ๘ คำที่ ๑๑ กับคำที่ ๑๖ คำที่ ๒๒ กับคำที่ ๓๓ และ ๓๘ และคำที่ ๒๗ สัมผัสกับคำที่ ๓๐ อาจเขียนเป็นแผนผัง ดังนี้

ตัวอย่างบทประพันธ์ภาษาบาลี โปรดสังเกตตำแหน่งสัมผัส ดังนี้

สหพพณฺณ สตถา ภวาวนฺนโต
อนาถนาโถ ภวสตตตารी
วิสุทฺธิสฺสคฺคสมฺคฺคทเทสี
โมกฺขปฺปทายี คุรุ ปาตุ โน โน

ตัวอย่างคำประพันธ์ในบทแปลภาษาไทย

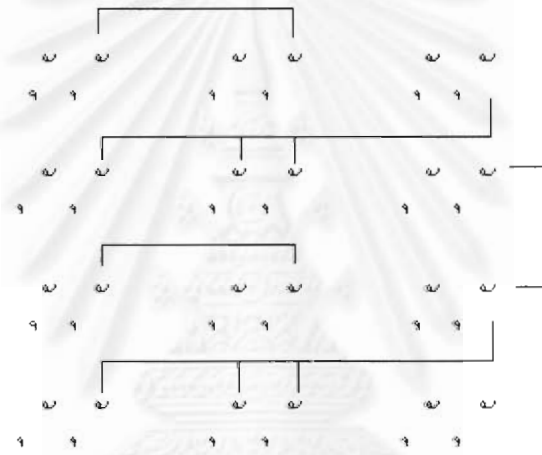
สรรเพชญศาสดา	ม้วยราคาในไตรภพ
สำนักนัสนัศวรพ	หม่อมนาถในสงสาร
ข้ามสัตว์เหลือดรา	อันนานาจากกัณดาร
เป็นครูเป็นอาจารย์	บอกมรรคอันบริสุทธิ์
คือโมกขมรรคา	และกุศลอันล้ำสุด
ดมเดชคือพุทธ	จงรักษาประชากร

คำประพันธ์ที่ชื่อ พรหมคีติ และ ตรังคนที หรือ วชิรวดี นั้นพบในวรรณคดีภาคกลางสมัยอยุธยาตอนต้น เช่น ใน มหาชาติคำหลวง เป็นต้น คำประพันธ์ชนิดนี้คล้ายคลึงกับ กาพย์ยานี ซึ่งกาพย์ยานีนั้น ไทยเราอาจได้อิทธิพลจากฉันทที่มี ๑๑ คำของบาลี โดยนำมาแต่ข้อกำหนดในด้านจำนวนคำและจังหวะ เราไม่นิยมเสียงหนักเบา แต่นิยมสัมผัสสระจึงตัดข้อกำหนดเรื่องเสียงหนักเบาออก และเพิ่มกำหนดด้านสัมผัสสระเข้าไป กาพย์ยานีจึงเป็นคำประพันธ์ที่ใช้ในวรรณคดีไทย ไม่ใช่คำประพันธ์ในวรรณคดีบาลี ผู้แต่ง กาพย์สารวิลาสินี และ กาพย์คันถะ อาจจะเสนอรูปแบบของคำประพันธ์ที่ชื่อ พรหมคีติ และ ตรังคนที หรือ วชิรวดี โดยอาศัยรูปแบบของ กาพย์ยานี ซึ่งมีใช้อยู่แล้วในวรรณคดีไทย อย่างไรก็ตามรูปแบบของ กาพย์พรหมคีติ ไม่เหมือนกับ กาพย์ยานี ในวรรณคดีไทยทีเดียว เพราะ กาพย์พรหมคีติ กำหนด ๔ บาท เป็น ๑ บทเช่นเดียวกับ กาพย์ ตรังคนที และกาพย์วชิรวดี ซึ่งตรงกับกาพย์พรหมคีติที่มีใช้อยู่ในวรรณคดีเขมร จึงน่าจะเป็นไปได้ว่า ผู้แต่ง กาพย์สารวิลาสินีและกาพย์คันถะ นำรูปแบบกาพย์พรหมคีติ กาพย์ตรังคนทีและ กาพย์ วชิรวดี มาจากรูปแบบของกาพย์พรหมคีติ ที่ใช้อยู่ในวรรณคดีไทยและวรรณคดีเขมร

๓.๒ คำประพันธ์ที่คล้ายคลึงกับกาพย์สุรางคนางค์ในวรรณคดีไทย ได้แก่คำประพันธ์ บทที่ ๑๕ ใน กาพย์สารวิลาสินี และ คำประพันธ์บทที่ ๕ ใน กาพย์คันถะ ใน กาพย์สารวิลาสินี มีชื่อว่า กากคติ บทแปลภาษาไทยให้ความหมายว่า มีการดำเนินกลอนไปตั้งกาที่บินไป ส่วน กาพย์คันถะ เรียกว่า ทณฑิกา เมื่อพิจารณารูปแบบแล้ว เห็นว่าคล้ายคลึงกับกาพย์สุรางคนางค์ ที่ใช้ในวรรณคดีไทย กาพย์สุรางคนางค์เป็นคำประพันธ์ที่กำหนดด้วยจำนวนคำ จังหวะ และสัมผัส มีใช้ในวรรณคดีภาคกลางตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น ดังจะเห็นได้ใน สมุทรโฆษคำฉันท์ และ มหาชาติคำหลวง เป็นต้น

ในการเสนอคำประพันธ์ชื่อ กากคติ และ ทณฑิกา ผู้แต่ง กาพย์สารวิลาสินี และผู้แต่ง กาพย์คันถะ น่าจะได้อิทธิพลจากรูปแบบของกาพย์สุรางคนางค์ที่มีใช้อยู่แล้วในวรรณคดีไทยนั่นเอง ใน กาพย์สารวิลาสินี อธิบายข้อกำหนดเรื่อง

ตำแหน่งสัมผัสสระว่า คำที่ ๔ สัมผัสกับคำที่ ๘ คำที่ ๑๒ สัมผัสกับคำที่ ๒๐ และคำที่ ๒๔ คำที่ ๑๖ สัมผัสกับคำที่ ๑๘ คำที่ ๒๘ สัมผัสกับคำที่ ๔๐ คำที่ ๔๘ และคำที่ ๕๒ คำที่ ๓๒ สัมผัสกับคำที่ ๓๖ คำที่ ๔๔ สัมผัสกับคำที่ ๔๖ ในบาทที่ ๑ และบาทที่ ๓ มี ๑๒ คำ บาทที่ ๒ และ ๔ มี ๑๖ คำ ๒ บาทเป็น ๑ บท ส่วน กภาพยคันณะ อธิบายข้อกำหนดเรื่องสัมผัสสระตรงกัน ต่างกันแต่ กภาพยคันณะ นับตำแหน่งคำเฉพาะในแต่ละบาท เมื่อขึ้นบาทใหม่ก็เริ่มต้นนับใหม่ แต่ กภาพยสารวิลาสินี นับต่อเนื่องกันไป ตั้งแต่คำที่ ๑ จนถึงคำที่ ๕๖ ของคำประพันธ์ ๒ บท ผู้แปล กภาพยคันณะ ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ในตอนท้ายว่า กภาพยัทธกติกามีกลอนสัมผัสกันเหมือน กภาพยสุรางคนางค์ อย่างไรก็ดี เมื่อดูจากตัวอย่างคำประพันธ์ภาษาบาลี จะเห็นว่า คำประพันธ์ชื่อกากกคติ ใน กภาพยสารวิลาสินี มีการใช้คำครูลหุแบบฉันทน์ แต่ก็ต่างจากฉันทน์ของบาลีที่กำหนดสัมผัสด้วย อาจเขียนเป็นแผนผังดังนี้

ตัวอย่างคำประพันธ์ชื่อกากกคติ ใน กภาพยสารวิลาสินี ใช้คำครูลหุด้วย ดังนี้

สุสารโท มหิตุธิโก มหาอิสี
 สุปาตจก กลกขณี วราหรี วรรณททา
 สุสีลเสฏ จโลกเชฏ จโกรทา

กิเลสโล ภโทสมา นโมหกา วิมุตติโก

ตัวอย่างคำประพันธ์ในบทแปลภาษาไทยไม่เล่นคำครุหลุ ดังนี้

สรรเพชญ์เจ้าได้ ทรงฤทธิ์เรืองไกร ย่อมบำเพ็ญทาน
ให้พระวิมุตติ โลกุตระญาณ แสงหาดีลาจาร ประเสริฐนักหนา
ทรงสรรพลักษณะ มีลายกงจักร อยู่ในบาทา
ย่อมน้อมอมฤต แก่พระอาดมา และแก่ประชา สัตบุรุษทั้งหลาย

ตัวอย่างคำประพันธ์ชื่อทัศนิกาใน กภาพยคันณะ ไม่กำหนดคำครุหลุ ดังนี้

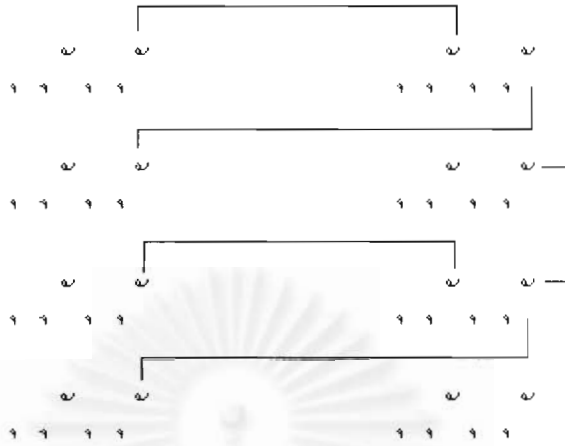
สทฐา สีลํ ทิโรตตปปี สุตํ จาโค
ปณฺญาสตเถน สมฺปนฺโน อทฺธิทฺโท สทา ภเว
โลกทฺฐสฺสีสมจฺฉวี คิทฺโธ ปาเป
ยทิ อากํ มนุสฺสเก นิจฺกุลเ ทลิตฺทเก

ตัวอย่างคำประพันธ์ในบทแปลภาษาไทย

ชนใดอุดม ด้วยปัญญาสม คือศรัทธาศิล
ทิโรตปปา สุตจาคิน ชนนั้นมีสิน ห่อนจะเขี้ยวใจ
ชนใดใจโลก ทุศีลละโมบ ใจบาปหยาบใหญ่
ชนนั้นบังเกิด เป็นมนุษย์ใน สกฺลยากไร้ เขี้ยวใจแสนทวี

๔. คำประพันธ์ที่คล้ายกับฉันทน์ในวรรณคดีไทย ได้แก่คำประพันธ์บทที่ ๑๒ ใน กภาพยสารวิลาสินี คำประพันธ์บทนี้ชื่อว่า มณฑุคคติ ในบทแปลภาษาไทยให้ความหมายว่า มีดำเนินกลอนดังกบเดิน มีลักษณะคล้ายกับโद्यกฉันทน์ที่ผู้แปลเป็นภาษาไทยได้ตั้งข้อสังเกตไว้ กำหนดตำแหน่งสัมผัสว่า คำที่ ๖ สัมผัสกับคำที่ ๙ คำที่ ๑๒ กับคำที่ ๑๘ คำที่ ๒๔ กับคำที่ ๓๖ และคำที่ ๔๒ และคำที่ ๓๐ กับคำที่ ๓๓ จำนวนคำในวรรคหน้าและวรรคหลังรวมกันมี ๑๒ คำ บาทหนึ่งแบ่งออกเป็น ๒ กลอน หรือ ๒ วรรค ๔ บาทเป็น ๑ บท เขียนเป็นแผนผัง ดังนี้

ตัวอย่างคำประพันธ์ภาษาบาลีมีดังนี้

อสโม ภควา ตรราชมุเล
 รตนาสนเก กลิมารชโย
 วรรณวิสุทธิวิมุตติคโต
 วรรณลโก ปนนามิ ชินิ

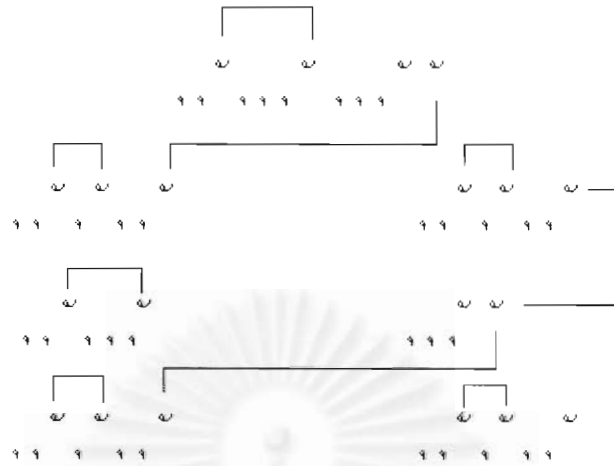
ตัวอย่างคำประพันธ์ในบทแปลภาษาไทย

วรรณวิสุทธิ	วิพระพุทธานำ
รตนาสนธิ์	แทบพระโพธิพฤษษา
ผู้จะเสมอกับยล	ก็ผลบาบา
กระลีมารเทวา	และพวกพลถวายกร
ครันเสร็จแล้วพระบาท	ตรัสแก่ธรรมบวร
ข้านบด้วยสาทร	ขอบังคมพระสรรเพชญ์

คำประพันธ์ชนิดนี้ ผู้แต่งน่าจะเขียนขึ้นเมื่อมีการแต่งไตรภูกันท์ในวรรณคดีไทยแล้ว ในวรรณคดีไทยเช่น สมุทโฆษคำฉันท์ กวีไทยนำลักษณะ

โตฏกฉันท์ในภาษาบาลีมาใช้ โดยคงลักษณะด้านจำนวนคำ จังหวะและตำแหน่งครุ ลหุ แต่ก็ไม่เคร่งครัดนัก นอกจากนี้ ยังเพิ่มสัมผัสสระระหว่างวรรคเข้าไป โตฏกฉันท์ที่ใช้อยู่ในวรรณคดีไทยจึงมีสัมผัสสระด้วย มณฑุกคติ จึงเป็นคำประพันธ์ที่ผู้แต่ง กาพย์สารวิลาสินี น่าจะได้อารมณ์จากรูปแบบของโตฏกฉันท์ที่ใช้อยู่ในวรรณคดีไทย ไม่ใช่โตฏกฉันท์ในวรรณคดีบาลี

๕. คำประพันธ์ที่มีลักษณะพิเศษ มีคำประพันธ์อยู่ ๒ บทในกาพย์สารวิลาสินี ได้แก่ คำประพันธ์บทที่ ๑๓ และบทที่ ๑๔ พิจารณาจากตัวอย่างภาษาบาลีจะเห็นว่ามีรูปแบบคล้ายฉันท์ เพราะเล่นเสียงครุ ลหุ ด้วย คำประพันธ์บทที่ ๑๓ ชื่อว่า ตูรงคชาวี ในบทแปลเป็นภาษาไทยให้ความหมายว่า มีระเบียบคำดังม้าวิ่ง เป็นคำประพันธ์ที่มี ๔ บาท เป็น ๑ บท บาทที่ ๑ และ ๒ มีจำนวนคำเท่ากัน คือ ๑๒ คำ บาทที่ ๓ มี ๑๖ คำ และบาทที่ ๔ มี ๑๗ คำ ในคำอธิบายข้อกำหนดในการแต่งไม่ได้ระบุจำนวนคำที่แตกต่างกันในบาทที่ ๓ และบาทที่ ๔ แต่ตัวอย่างที่ให้ มีจำนวนคำแตกต่างกัน ในคำอธิบายในบทแปลภาษาไทยได้ระบุไว้ด้วย กำหนดตำแหน่งสัมผัสดังนี้ คำที่ ๓ กับคำที่ ๗ คำที่ ๑๒ กับคำที่ ๒๐ คำที่ ๑๕ กับคำที่ ๑๗ คำที่ ๒๓ กับคำที่ ๒๕ คำที่ ๒๘ กับคำที่ ๔๐ คำที่ ๓๑ กับคำที่ ๓๕ คำที่ ๔๓ กับคำที่ ๔๕ คำที่ ๕๑ กับคำที่ ๕๓ จำนวนคำในบาทที่ ๑ และบาทที่ ๓ มี ๑๒ คำ บาทที่ ๒ มี ๑๖ คำ และบาทที่ ๔ มี ๑๗ คำ บาทหนึ่งมี ๒ วรรค ๔ บาทเป็น ๑ บท รวมบท ๑ มี ๕๖ คำ ดังแผนผังต่อไปนี้

ตัวอย่างคำประพันธ์ภาษาบาลี

ปริสุทฐิวัชรชุตติสุภองคิ
 ปรมตถสจจmani ปรมิทธิกิตติยุตโต
 วรอตตตตनु ตสส ปนเม โย
 ปริสุทฐิพุทธิมโต วรจกุกลกขณปาหิ

ตัวอย่างคำประพันธ์ในบทแปลภาษาไทย

พระสยามพุทธปริสุทฐิ ชื่องคเรืองศรี
 ธรรมสิทธิวิจิตรวาทิ ใครจะเปรียบจะเทียบฤทธิเสมค
 วรอกเกลากลมทรง พระญาณยิ่งเลอ
 อาตมาจิตรคิดด้วยอำเภอ บังคมพระบาทวรลักษณ

คำประพันธ์บทนี้หากเปลี่ยนแปลงตำแหน่งสัมผัสให้คำที่ ๓ สัมผัสกับคำที่ ๗ และคำที่ ๙ คำที่ ๑๒ สัมผัสกับคำที่ ๑๙ คำที่ ๑๓ สัมผัสกับคำที่ ๑๕ คำที่ ๒๒ สัมผัสกับคำที่ ๒๕ คำที่ ๒๘ สัมผัสกับคำที่ ๔๐ และคำที่ ๔๗ คำที่ ๓๑ สัมผัสกับ

คำที่ ๓๕ และคำที่ ๓๗ คำที่ ๔๑ สัมผัสกับคำที่ ๔๓ คำที่ ๕๐ สัมผัสกับคำที่ ๕๒
จะมีชื่อว่ามหาตรงครหาวี ตัวอย่างคำประพันธ์ภาษาบาลี

ปริสฺสุทฺธิวรชฺชุดฺติอฺตุตตมฺงคิ
วรสฺสรณภณเฑีปรมิทฺธิ กิตฺติปรโม
วรอตฺตตตฺนุ ตสฺส อชฺชหํ โย
วีรชฺรีรมฺหิโน นมิ จกฺกลกฺขณจฺรณเ

ตัวอย่างคำประพันธ์ในบทแปลภาษาไทย

พระสยมพุทธบริสุท ธิอุตตมางคิ
นิพพุทธติบหาเวที ใครจะเปรียบจะเทียบฤทธิเสมอ
วรวงคเกลากลมยรรยง และทรงโฉมยิ่งเลอ
จิตรคิดไหวด้วยอำเภอ บังคมพระบาททรงวรลักษณ

พิจารณาจากตัวอย่าง จะเห็นว่าการที่คำประพันธ์ที่ชื่อ ตรงครหาวี และ
มหาตรงครหาวี มีคำครุ และสहु ทำให้มีลักษณะคล้ายคลึงกับฉันทลักษณ์ของบาลีและ
สันสกฤต แต่ก็มีข้อกำหนดที่ทำให้มีลักษณะต่างไปจากฉันทลักษณ์บาลีและสันสกฤต คือ
กำหนดว่า ๑ บทต้องมี ๔ บาท บาทที่ ๒ และบาทที่ ๔ มีจำนวนคำต่างกัน ๑ คำ ทำ
ให้เป็นข้อกำหนดที่แปลก เพราะปรกติฉันทลักษณ์บาลีและสันสกฤต จำนวนคำในบาทที่ ๑
ควรจะเท่ากับในบาทที่ ๓ และจำนวนคำในบาทที่ ๒ ก็ควรจะเท่ากับบาทที่ ๔
นอกจากนี้ ยังกำหนดตำแหน่งสัมผัสสระ ซึ่งไม่ใช่ข้อกำหนดในฉันทลักษณ์บาลีและ
สันสกฤต แต่โดยเหตุที่ยังไม่พบว่าคำประพันธ์ทั้งสองชนิดนี้ตรงกับคำประพันธ์
ประเภทใดในวรรณคดีไทย ในที่นี้จึงจัดเป็นคำประพันธ์ลักษณะพิเศษไปก่อน

การศึกษาลักษณะคำประพันธ์ใน กาพย์สารวิลาสินี และ กาพย์คันถะ ทำ
ให้ได้ข้อสรุปดังนี้

๑. คำประพันธ์ทุกชนิดในตำราฉันทลักษณ์ ๒ เล่มนี้มีข้อกำหนดที่สำคัญ
๒ อย่าง คือ จำนวนคำและตำแหน่งสัมผัสสระ ข้อกำหนดในเรื่องตำแหน่งสัมผัสสระ

ไม่ใช่ข้อกำหนดในคำประพันธ์บาลีและสันสกฤต แต่เป็นข้อกำหนดที่นิยมในคำประพันธ์ไทย ดังจะเห็นได้จาก ร่าย กลอน และเพลงพื้นบ้านประเภทต่างๆ แม้แต่โคลง ซึ่งเป็นคำประพันธ์ที่ไม่ได้กำหนดสัมผัสสระมาก่อน ก็มีการเพิ่มข้อกำหนดในด้านสัมผัสสระเข้าไปในภายหลัง เช่นเดียวกับฉันทซึ่งไทยรับมาจากบาลีสันสกฤตก็นำมาเพิ่มข้อกำหนดด้านสัมผัสสระ จึงอาจกล่าวได้ว่า ตำราฉันทลักษณ์ ๒ เล่มนี้น่าจะแต่งขึ้นในประเทศไทย ผู้แต่งคิดกฎเกณฑ์ของคำประพันธ์โดยสังเกตจากคำประพันธ์ที่ใช้อยู่ในวรรณคดีไทย

๒. ผู้แต่ง *กาวยสารวิลาสินี* และผู้แต่ง *กาวยคันทะ* น่าจะเป็นคนละคนสังเกตจากการเรียกชื่อคำประพันธ์ชนิดเดียวกันไม่ตรงกัน นอกจากนี้ วิธีการนับตำแหน่งของคำก็ไม่เหมือนกัน ผู้แต่ง *กาวยสารวิลาสินี* นับคำต่อเนื่องกันไปจนจบ บท ส่วนผู้แต่ง *กาวยคันทะ* นับตำแหน่งคำเฉพาะในบาทหนึ่งๆ เท่านั้น เมื่อขึ้นบาทใหม่ก็เริ่มนับใหม่

๓. โดยเหตุที่คำประพันธ์ที่อยู่ในตำราฉันทลักษณ์ ๒ เล่มนี้ ตรงกับคำประพันธ์ที่ใช้อยู่ในวรรณคดีไทยภาคกลางเป็นส่วนใหญ่ จึงอาจกล่าวได้ว่า ตำราฉันทลักษณ์ ๒ เล่มนี้น่าจะแต่งขึ้นในภาคกลาง และแต่งขึ้นในสมัยที่วรรณคดีไทยมีคำประพันธ์หลากชนิด คือ มีทั้ง โคลงตัน โคลงสี่สุภาพ ร่าย กาพย์ และฉันท ตำรา ๒ เล่มนี้จึงไม่น่าจะเก่าแก่ถึงสมัยสุโขทัย หากน่าจะเป็นไปได้ว่าแต่งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้นหรือหลังจากนั้น อาจเป็นไปได้ว่า แต่งประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑ อันเป็นระยะสมัยที่ภาษาบาลีเฟื่องฟูมาก ดังจะเห็นจากการแต่งตำราต่างๆ เป็นจำนวนมากเป็นภาษาบาลีในล้านนา น่าสังเกตว่าในการกล่าวถึงข้อกำหนดในการแต่งคำประพันธ์ประเภทฉันทที่มีอยู่ ๓ บทใน *กาวยสารวิลาสินี* ไม่ได้กล่าวถึงตำแหน่งครุ ลหุ ซึ่งเป็นข้อกำหนดที่สำคัญ กลับกล่าวแต่เรื่องของตำแหน่งการสัมผัสสัมผัสของเสียงสระ จึงอาจกล่าวได้ว่า ลักษณะที่คล้ายคลึงระหว่างคำประพันธ์ใน *กาวยสารวิลาสินี* และ *กาวยคันทะ* กับคำประพันธ์ประเภทโคลง ร่าย กาพย์ และฉันทในวรรณคดีไทย เป็นหลักฐานที่แสดงว่า แท้ที่จริงตำราฉันทลักษณ์สองเล่มนี้เป็นตำราฉันทลักษณ์ไทยที่เขียนเป็นภาษาบาลี เป็นตำราที่เขียนขึ้นเพื่ออธิบาย

ฉบับปีที่ ๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๐

หลักการแต่งคำประพันธ์ที่มีใช้อยู่แล้วในวรรณคดีไทย คำประพันธ์ประเภทโคลงกิติ
ภัยกิติ กาศย์กิติ และแม่จันทกิติ ไม่ได้มีที่มาจาก กภาพยสารวิลาสินี และ กภาพยคัน
ณะ ดังที่เคยมีผู้เข้าใจ

